

КАДРАВЫ СКЛАД ЗЕМСКИХ НАЧАЛЬНИКАУ У ВІЦЕБСКОЙ, МІНСКАЙ І МАГІЛЁўСКОЙ ГУБЕРНЯХ У 1903 г.

С.А.Тэлмачова,
г. Мінск

Земскія ўчастковыя начальнікі — мясцовыя судова-адміністрацыйныя органы, якія пачалі сваю дзейнасць у Расійскай імперыі ў адпаведнасці з законам ад 12 ліпеня 1889 г. [1]. Пры гэтым на тэрыторыі Беларусі «Палажэнне аб земскіх участкавых начальніках» не было ўведзена па палітычных абставінах. Толькі па законе ад 12 чэрвеня 1900 г. яно распаўсюджвалася на Віцебскую, Мінскую і Магілёўскую губерні [2], а ад 8 чэрвеня 1903 г. — на Гродзенскую, Віленскую і Ковенскую [3].

У руках земскіх начальнікаў была сканцэнтравана адміністрацыйная і судовая ўлада над сялянамі і органамі сялянскага грамадскага самакіравання, да яго перайшлі і функцыі міравых суддзяў; саслоўныя ж правы сялян былі яшчэ больш абмежаваны [4]. Уся тэрыторыя павета падзялялася на земскія ўчасткі, у склад якіх не ўваходзілі ўсе губернскія і павятовыя гарады, а таксама шэраг заштатных гарадоў, пасадаў і мястэчак. Закон 12 ліпеня 1889 г. распаўсюджаўся не толькі на сялян, але і на мяшчан, пасадскіх, рамеснікаў, якія пастаянна жылі ў сельскай мясцовасці [1]. Таму кадравы састаў гэтых службовых асоб быў вельмі важным для рэалізацыі ўрадавай палітыкі.

Палажэнне 12 ліпеня 1889 г. у прызначэнні земскіх начальнікаў прадугледжвала парадак «нармальны», калі яны зацвярджаліся на пасадзе, і парадак «экстраардынарны», пры якім яны прызначаліся па непасрэдным выбары міністра ўнутраных спраў. Пры нармальным парадку існавалі дзве катэгорыі кандыдатаў на гэта званне. Агульнымі ўмовамі для абедзвюх катэгорый быў узрост больш за 25 гадоў і прыналежнасць да патомнага мясцовага дваранства. Пры гэтым упершую катэгорыю ўваходзілі: 1) асобы, якія праслужылі ў губерні не менш за тры гады на пасадзе прадвадзіцеля дваранства — да іх не прад'яўляўся ніякі маёмасны цэнз; 2) дваране, атрымаўшыя вышэйшую адукацыю, ці праслужылі ў губерні не менш трох гадоў на пасадзе міравога

пасрэдніка, міравога суддзі ці неад'ёмнага члена сялянскай прысутнасці, калі пры гэтым яны самі ці іх жонкі мелі ва ўласнасці ў межах павета не менш паловы памераў зямлі, неабходнага для ўдзелу ў выбранні гласных ў павятовы земскі сход, ці іншай нерухомай маёмасцю на суму больш за 7 тыс. 500 руб. Другая катэгорыя кандыдатаў на пасаду земскага начальніка складалася з 1) асоб з параўнальна вялікім (падвоеным) маёмасным цэнзам і параўнальна нізкім адукацыйным цэнзам (сярэдня адукацыя і класны чын); 2) асоб, якія захавалі ў межах павета хаця б толькі сядзібу, але падыходзілі па сваім адукацыйным ці службовым цэнзе пад умовы для кандыдатаў першай катэгорыі.

Павятовы прадвадзіцель дваранства складаў спіс з кандыдатаў, незалежна ад іх катэгорыі. З гэтага спісу губернатар пасля нарады (а не ўзгаднення) з губернскім і павятовым прадвадзіцелямі дваранства выбіраў на кожную вольную пасаду земскага начальніка па адным кандыдаце. Калі немагчыма было набраць неабходную колькасць асоб, то звярталіся да спісаў кандыдатаў іншых паветаў падзенай губерні. Затым губернатар прадстаўляў спіс кандыдатаў міністру ўнутраных спраў, пры гэтым прыкладаліся меркаванні прадвадзіцеляў дваранства, з якімі не згадзіўся губернатар. З ліку абраных губернатарам ці прапанаваных прадвадзіцелямі кандыдатаў міністр зацвярджаў на пасадзе тых, каго лічыў мэтазгодным. У іншым выпадку міністр прапаноўваў губернатару тым жа ладам іншую асобу. Пры гэтым міністр унутраных спраў мог прызначыць земскага начальніка па сваім выбары, не ўлічваючы прапановы губернатара ці прадвадзіцеля дваранства. Выбар міністра абмяжоўваўся толькі адной акалічнасцю — абраная ім асоба павінна была мець вышэйшую ці сярэдняю адукацыю. Закон 29 снежня 1889 г. пашырыў магчымасці міністра ўнутраных спраў, які часова атрымаў права прызначаць земскімі начальнікамі ўсіх увогуле асоб, якія, па яго меркаванні, былі варты заняць названую пасаду, мелі дастатковыя для гэтага веды і хаця б першы службовы класны чын.

У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях земскія начальнікі прызначаліся парадкам, які быў вызначаны для губерняў, дзе не адбываліся дваранскія выбары [2]. З 19 красавіка 1904 г. у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях земскія начальнікі прызначаліся міністрам унутраных спраў, а ў Віленскай

і Гродзенскай — генерал-губернатарам па прапановах губернатараў [6].

Рэалізоўвацца палажэнні закона 12 ліпеня 1889 г. у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях пачалі з 1901 г. Тут былі створаны 144 участкі земскіх начальнікаў (у Мінскай - 67, Магілёўскай — 54, пяці беларускіх паветах Віцебскай губ. — 23) [7]. Такі падзел без змен праіснаваў да 1914г. Трэба зазначыць, што паветы падзяляліся на большую колькасць участкаў земскіх начальнікаў, чым у свой час — міравых пасрэднякаў. У 1861 г., калі дзейнасць міравых пасрэднякаў толькі пачыналася і ў іх было найбольш спраў, у паветах заходніх губерняў максімальна было па 6 участкаў міравых пасрэднякаў, а земскіх начальнікаў — да 8-мі. Прычын значнага перавышэння колькасці земскіх начальнікаў над колькасцю міравых пасрэднякаў можна вызначыць некалькі. Па-першае, за 40 гадоў значна павялічылася колькасць насельніцтва. Па-другое, міравы пасрэднік разглядаў справы і спрэчкі паміж сялянамі і памешчыкамі, садзейнічаў рэалізацыі рэформы 1861 г. і г. д., гэта азначае, што ўлада міравога пасрэдняка распаўсюджвалася на сялянства, у той час як земскаму начальніку былі падведамасны ўсе саслоўі, якія пражываюць на тэрыторыі яго участка.

Кадровы склад першых земскіх начальнікаў быў наступны. У 1901 г. у Віцебскай губ. 43,5 % (10 чал.) мелі ваенны чын, 52,2 % (12 чал.) атрымалі чыны на грамадзянскай службе і 4,3 % (1 чал.) не мелі чыну. У Мінскай губ. колькасць земскіх начальнікаў, меўшых грамадзянскія і ваенныя чыны, была аднолькавай — па 44,8 % (па 30 чал.), не мелі чыну 7,5 % (5 чал.) і 2 месцы (2,9 %) былі вакантныя. У Магілёўскай губ. пераважная большасць (37 чал., ці 68,5 %) земскіх начальнікаў атрымалі чыны на грамадзянскай службе, 26 % (14 чал.) мелі ваенныя чыны і 5,5% (3 чал.) не мелі чыну [7].

У адпаведнасці з Палажэннем 1889 г., займаць пасаду земскага начальніка мелі права асобы, якім было больш за 25 год. Аднак у гэтай практыцы былі свае выключэнні. Так, на трэцім участку Лепельскага пав. Віцебскай губ. ім быў калезскі сакратар М.Р. фон-Магнус, якому ў 1903 г. споўнілася толькі 24 гады, скончыў Імператарскі С.-Пецяярбургскі ўніверсітэт, быў лютэранскага веравызнання, а пасаду займаў з 1 лютага 1902 г. [8, с. 40-41]. У трэцім участку Гомельскага пав. Магілёўскай губ. 1 кастрычніка

1901 г. быў прызначаны дваранін Маскоўскай губ., паручнік запаса М.М. Ладамірскі, які скончыў Канстанцінаўскае артылерыйскае вучылішча і якому на момант прызначэння таксама яшчэ не споўнілася 25 год [8, с. 288—289].

У цэлым жа ў 5 беларускіх паветах Віцебскай губ., у Мінскай губ. (пры адной вакансіі) і ў Магілёўскай губ. (пры трох вакансіях) пасаду земскага начальніка займалі 34 чал. (24,3 % усіх земскіх начальнікаў трох губерняў), якім споўнілася да 30 год, ад 31 да 40 год - 67 чал. (47,9 %), 41-50 год - 24 чал. (17,1 %), 51-60 год - 12 чал. (8,6 %), 61—70 год - 2 чал. (1,4 %). Такім чынам, пераважнай большасці земскіх начальнікаў — 101 чал. (72,1 %) было да 40 гадоў [8, с. 32-49, 262-305]. Прызначэнне на пасаду апошняй узроставай катэгорыі сведчыць аб імкненні ўлада прыцягнуць да гэтай адказнай і складанай працы асоб найбольш актыўнага ўзросту з перспектывай далейшай службы ў рэгіёне.

Важным паказчыкам быў адукацыйны ўзровень кандыдатаў. Як адзначалася вышэй, перавагу мелі асобы з вышэйшай адукацыяй. Універсітэты скончылі земскія начальнікі: Віцебскай губ. - 2 (8,7 %), Мінскай - 14 (21,2 %), Магілёўскай - 9 чал. (17,6 %). Акрамя таго, з вышэйшай спецыяльнай адукацыяй (сельскагаспадарчая акадэмія, межавы інстытут і інш.) на пасаду было ў Віцебскай губ. 1 (4,3 %), у Мінскай — 7 (10,6 %), у Магілёўскай — 2 чал. (3,9 %). Вучэбную ўстанову, якая давала ваенную адукацыю, скончылі: у Віцебскай губ. 15 (65,2 %) земскіх начальнікаў у Мінскай — 38 (57,6 %), у Магілёўскай — 23 (45,1 %). Толькі гімназію скончылі 3 (13,0 %) земскія начальнікі Віцебскай, 1 (1,5 %) — Мінскай і 6 (11,8 %) — Магілёўскай губерняў. Астатнія мелі сярэдняю спецыяльную грамадзянскую адукацыю (рэальнае вучылішча, вучылішча правазнаўства, і інш.): 2 (8,7 %), 6 (9,1 %) і 10 чал. (19,6 %) адпаведна па губернях і толькі 1 чал. (2 %) у Магілёўскай губ. - прыватную [8, с. 32—49, 262—305]. Такім чынам, практычна ўсе земскія начальнікі адпавядалі адукацыйнаму цэнзу для замяшчэння пасады земскага ўчастковага начальніка.

Праблема кадрў паўставала яшчэ на этапе абмеркавання магчымасці і падрыхтоўкі распаўсюджання Палажэння 1889 г. на паўночна-заходнія губерні. У кастрычніку 1898 г. у Дзяржаўным савеце міністр фінансаў С.Ю. Вітэ сярод іншых аргументаў

супраць распаўсюджання закона адзначыў, што «для паспяховай рэалізацыі рэформы 12 ліпеня 1889 г. заканадаўца разлічваў выключна на дзейнасць мясцовага памеснага дваранства», між тым, «найбольш істотная асаблівасць беларускіх губерняў, у параўнанні з унутранымі губернямі імперыі, заключаецца ў адсутнасці тут рускага памеснага дваранства, з ліку якога можа быць набраны неабходны кантынгент земскіх начальнікаў» [9, л. 454 адв.]. Міністр унутраных спраў адзначаў, што для ўрада галоўнай мэтай было «умацаваць у беларускіх губернях на трывалым падмурку рускае землеўладанне». У развіццё гэтых разважанняў Дзяржаўны савет адзначаў, што «ўсталяванне ў асобе моцнай участкавай улады, належнага на месцах урадавага нагляду за адносінамі сялян да землеўладальнікаў і за сялянскім грамадскім самакіраваннем, безумоўна, палепшыць умовы жыцця і гаспадарку паселеных у краі рускіх памешчыкаў» і прывядзе да пасялення ў сваіх маёнтках многіх рускіх землеўладальнікаў. Для рэалізацыі гэтай мэты прадугледжвалася прадстаўленне названым асобам магчымасці службы ў краі на пасадах земскіх начальнікаў. «Гэтыя меры ўмацавання рускага землеўладання ў губернях Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай», у сувязі з распаўсюджаннем на іх Палажэння 12 ліпеня 1889 г. і з «прыцягненнем на службу ў названыя ўстановы рускага дваранства, безумоўна, акажуць істотнае садзейнічанне вырашэнню задачы ўрада аб'яднання беларускага краю з унутранымі губернямі імперыі» [11, л. 3 зв.].

Такім чынам, урад разлічваў выкарыстоўваць пасаду земскага начальніка не толькі для стварэння «блізкай да народа ўлады», але і для распаўсюджання рускага памеснага землеўладання ў процівагу «польскаму» рымска-каталіцкага веравызнання. У гэтым сэнсе паказальным з'яўляецца той факт, што ў трох губернях сярод земскіх начальнікаў у 1903 г. не было ні аднаго католіка. Пераважную большасць складалі праваслаўныя, толькі 4 земскія участкавыя начальнікі былі лютэранамі і 1 спавядаў евангельска-рэформатскую веру [8, с. 32—49, 262-305].

Аналіз даных за 1903 г. паказвае, што ў Віцебскай губ. пасады земскіх начальнікаў займалі пераважна не ўрадженцы Паўночна-Заходняга краю — 15 чал., мясцовых дваран — 5 чал., а пра паходжанне 3 чал. няма дакладных звестак. У Мінскай губ. земскімі

начальнікамі былі 9 мясцовых жыхароў (з іх 8 дваран), 45 — з іншых губерняў (з іх 41 з дваран), пра 12 чал. няма дакладных звестак (з іх 10 чал. дваран), і 1 пасада была вакантнай. Найбольшы працэнт мясцовых жыхароў на пасадах земскага начальніка вызначаецца ў Магілёўскай губ. — 15 чал., а 29 чал. былі прыезджымі, пра 7 чал. няма дакладных звестак і 3 пасады — вакантныя. Пры гэтым у Віцебскай губ. усе пасады займалі дваране, а ў Мінскай і Магілёўскай губернях земскімі начальнікамі былі адпаведна 7 і 3 асобы недваранскага паходжання, што таксама не адпавядала Палажэнню 1889 г. [8, с. 32-49, 262-305].

Пасля распаўсюджання дзеяння закона аб земскіх начальніках на Віленскую і Гродзенскую губерні [12], у 1904 г. 6 беларускіх павеятаў Гродзенскай губ. былі падзелены на 37 участкаў земскіх начальнікаў, а 4 павеіты Віленскай губ. — на 30 участкаў [10]. Кожны павеіт падзяляўся пераважна на 6—8 участкаў. У выніку ў 1904 г. тэрыторыя 35 беларускіх павеітаў падзялялася на 211 участкаў земскіх начальнікаў.

Такім чынам, пры распаўсюджанні на тэрыторыю Беларусі Палажэння аб земскіх участкавых начальніках 1889 г. урад важнае значэнне надаваў падбору кадраў на названую пасаду. Пазнейшымі законамі, інструкцыямі і цыркулярамі кадравая палітыка ў названым пытанні ў рэгіёне набыла свае значныя асаблівасці. Пры падборы кандыдатаў мясцовы губернатар кіраваўся правіламі для мясцовасцей, дзе не адбываліся дваранскія выбары. Не выконваўся і прынцып аб паходжанні кандыдатаў на пасаду з мясцовага дваранства — большасць з іх былі прыезджымі, а некаторыя ўвогуле не мелі дваранскага паходжання. Адпаведна і маёмасны ценз не заўсёды ўлічваўся. Увогуле пры прызначэнні на пасаду земскага начальніка галоўным і вызначальным крытэрыем была «благодзейнасць» і гатоўнасць выконваць распараджэнні вышэйшага начальства, а не асабістыя якасці кандыдата.

III Літаратура і крыніцы

1. Высочайше утвержденное Положение о земских участкавых начальниках // Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗРИ). - Собр. 3-е. - Т. 9 (1889 г.). - № 6196.

2. О распространении законоположений 12 июля 1889 г. о преобразовании крестьянских и судебных учреждений на губернии Витебскую, Минскую и Могилевскую // ПСЗРИ. - Собр. 3-е. - Т. 20 (1900 г.) - № 18854.
3. О распространении законоположений 12 июля 1889 г. на губернии Виленскую, Гродненскую и Ковенскую и об ассигновании необходимых на сие кредитов // ПСЗРИ. - 3-е собр. - Отд. I. - Т. 23 (1903 г.). - № 23106.
4. *Панюціч, В.П.* Земскі ўчастковы начальнік / В.П.Панюціч // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. - Т. 7. - Застаўка-Кантата. - Мінск: «Беларуская энцыклапедыя», 1998. - С. 60; *Кіштымаў, А.* Рэформы дзяржаўных інстытутаў і мясцовага кіравання. Контррэформы / А. Кіштымаў // Гісторыя Беларусі: у 6 т. - Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII - пачатак XX ст.). - Мінск: УП «Экаперспектыва», 2005. - С. 177.
5. Земские участковые начальники // Энциклопедический словарь. - Т. XII А. - СПб.: Изд-во Брокгауз и Эфрон. - С. 507.
6. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета О некоторых изменениях и дополнениях в действующих постановлениях о земских начальниках // ПСЗРИ. - Собр. 3-е. - Т. 24 (1904 г.) - № 24388.
7. Падлічана па: Памятная книжка Витебской губернии на 1902 год / Изд. Витебского губ. статист. комитета. - Витебск: Губернская типо-литография, 1901.-С. 69, 86,118,126-127,154-155; Памятная книжка Минской губернии на 1902 год / Изд. Минского губ. статист. комитета. - Минск: Паровая типо-литография Б.И.Соломонова, 1901.-С. 104, 113, 130, 143, 154, 165, 178,192, 203; Памятная книжка Могилевской губернии на 1902 год / Изд. Могилевского статистич. комитета. - Могилев: Тип-я Губернского правления, 1902. - С. 62, 78, 87-88,108,119,128,138,151,162,171,178.
8. Падлічана па: Список должностных лиц крестьянских учреждений в местностях, в коих введено в действие Положение о земских участковых начальниках / Изд. Земского отдела Министерства внут. дел. - СПб.: Тип-я Министерства внут. дел, 1903. - 863 с.
9. О распространении законоположений 12 июля 1889 г. на губернии Витебскую, Минскую и Могилевскую // РДГА ў С.-Пецяярбургу. - Фонд 1291.- Воп. 60,1893 г. - Спр.3.
10. Памятная книжка Гродненской губернии на 1904 год / Изд. Гродненского губ. статистич. комитета. - Гродна: Губернская типография, 1904. - Отд. IV: Справочные сведения. - С. 70-81; Памятная книжка Виленской губернии на 1904 год / Ред. действительного члена Статистического комитета Г.А. Хотунцова. - Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1904.- Ч. II: Статистические сведения. - С. 21-22.
11. Об отсрочке введения законоположений 12 июля 1889 г. в губерниях Витебской, Минской и Могилевской // РДГА. - Фонд 1291.- Воп. 54, 1900 г.- Спр. 229.
12. О распространении законоположений 12 июля 1889 г. на губернии Виленскую, Гродненскую и Ковенскую и об ассигновании необходимых на сие кредитов // ПСЗРИ. - 3-е собр. - Отд. I. - Т. 23. - № 23106.